

LEKSIK BIRLIKLARNING SEMANTIK KOMPONENTLARIDA MADANIYLIKNING AKS ETISHI

Tolibova Muhabbat,

Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu tezis o'zbek tilshunosligida leksik birliklarning semantik komponentlarida (denotativ, konnotativ va kulturema) madaniylikning aks etishini lingvokulturologik yondashuv asosida tahlil qiladi. Leksemaning milliy tafakkur, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy tajribani ifodalashi Nazar Eshonqulning “Qo‘l”, “Maymun yetaklagan odam” va “Bepoyon osmon” hikoyalarida ko‘rib chiqiladi. Tahlil obyekti sifatida “qo‘l”, “non”, “surat”, “chol”, “osmon”, “rizq”, “ota” kabi leksik birliklar tanlangan.

Аннотация Тезис анализирует отражение культурности в семантических компонентах лексических единиц в узбекской лингвистике на материале рассказов Назара Эшонкула «Кўл», «Маймун йетаклаган одам» и «Бепоён осмон» с позиций лингвокультурологии. Рассматриваются денотативный, коннотативный и культурный (кulturema) слои лексем как отражение национального мышления, системы ценностей и социального опыта. Объектом анализа выбраны лексические единицы «кўл», «нон», «сурат», «чол», «осмон», «ризк», «ота».

Abstract The thesis analyzes the reflection of culturality in the semantic components of lexical units in Uzbek linguistics based on Nazar Eshonkul's stories “Qo‘l”, “Maymun yetaklagan odam” and “Bepoyon osmon” from the perspective of linguoculturology. The denotative, connotative, and cultural (kulturema) layers of lexemes are examined as expressions of the nation's mentality, value system, and social experience. The object of analysis includes lexical units such as “qo‘l” (hand), “non” (bread), “surat” (picture), “chol” (old man), “osmon” (sky), “rizq” (sustenance), “ota” (father).

Kalit so‘zlar: leksik birliklar, semantik komponentlar, madaniylik (kulturema), lingvokulturologiya, Nazar Eshonqul, “qo‘l”, “non”, “rizq”, milliy tafakkur.

Ключевые слова: лексические единицы, семантические компоненты, культурность (культурема), лингвокультурология, Назар Эшонкул, «қўл», «нон», «ризқ», национальное мышление.

Keywords: lexical units, semantic components, culturality (kulturema), linguoculturology, Nazar Eshonkul, “qo‘l”, “non”, “rizq”, national mentality.

Zamonaviy tilshunoslikning antroposentrik paradigmasi til va madaniyatning uzviy bog‘liqligini ta’kidlaydi. Leksik birliklar nafaqat nominativ vosita, balki xalqning dunyoqarashi, qadriyatlar va ijtimoiy tajribasini saqlovchi lingvomadaniy kodlardir. V.A. Maslova lingvokulturologiyada leksemaning semantik komponentlarida madaniy qatlam (kulturema) mavjudligini asoslab, uni “madaniyatning til orqali ifodalangan bo‘lagi” deb ta’riflaydi [Malova, 2001:104]. O‘zbek tilshunosligida D. Jumaniyozova va Sh. Rahmatullayevning ishlarida leksik birliklarning madaniy semantikasi muhim o‘rin tutadi.

Ushbu tezisning dolzarbligi globalizatsiya sharoitida milliy leksikaning madaniy qatlamini saqlash zarurligidadir. Tadqiqot maqsadi – leksik birliklarning semantik komponentlarida madaniylikning aks etish mexanizmlarini Nazar Eshonqul hikoyalari misolida aniqlashdir. Vazifalar: nazariy asoslarni o‘rganish, amaliy tahlil o‘tkazish va xulosalar chiqarish.

1. Leksik birliklarning semantik komponentlari va madaniylikning nazariy asoslari

Leksema semantik jihatdan ko‘p qatlamli tuzilishga ega: denotativ (asosiy ma’no), konnotativ (qo‘shimcha, emotsional) va madaniy (lingvokulturologik) komponentlar [Rahmatullayev, 2006: 67]. Komponentli tahlil usuli (N. Komlev, A. Ufimtseva) so‘z ma’nosini ajratib ko‘rsatish imkonini beradi. Lingvokulturologiyada kulturema – madaniyatning til birliklarida aks etgan elementi – alohida o‘rin tutadi.

D. Jumaniyozova ta’kidlaganidek, lingvokulturologiya til birliklarini madaniy va ijtimoiy kontekstda o‘rganadi. O‘zbek tilida leksik birliklarning madaniy komponenti milliy qadriyatlar (mehmondo‘stlik, oilaviy hurmat, rizq, baraka) bilan bog‘liq. Semantik maydonlar nazariyasi (G. Gak) leksik birliklarni madaniy konseptlar atrofida guruhlash imkonini beradi. Nazar Eshonqul hikoyalarda bu birliklar ramziy va psixologik qatlamda yangi ma’nolarga ega bo‘ladi.

2. Nazar Eshonqul hikoyalarda leksik birliklarning semantik komponentlarida madaniylikning amaliy tahlili

N. Eshonqulning “Qo‘l”, “Maymun yetaklagan odam” va “Bepoyon osmon” hikoyalarida leksik birliklar milliy-madaniy stereotiplarni ochib beradi.

1. “Qo‘l” hikoyasidagi “qo‘l” leksemasi. Denotativ komponent – “tana a’zosi”. Konnotativ – “yordam, kuch, o‘g‘rilik”. Madaniy komponent esa “rizq”, “baraka”, “mehnat” va oilaviy qadriyatni aks ettiradi: “Oilada oltita jon, ammo ovqatda yettinchi qo‘l ham bor edi”. Bu birlik o‘zbek madaniyatidagi “halol rizq”, “ota ruhining qaytishi” va “oxirzamon alomati” stereotiplarini ifodalaydi. Qo‘lning “begona” va “mehrli” tabiati oila va mahalla qadriyatlarining inqirozini ko‘rsatadi.
2. “Maymun yetaklagan odam” hikoyasidagi “non” va “surat”. “Non” denotativ jihatdan “bug‘doy mahsuloti”, konnotativ va madaniy jihatdan “muqaddas rizq”ni bildiradi: “nonni bemalol sindirdi, og‘ziga tutdi”. Cholning ovqatlanishi nonni hurmatsiz iste‘mol qilish orqali “keksa odamning jamiyatdagi o‘rni” stereotipini buzadi. “Surat” leksemasi esa “badiiy meros” va “sovet o‘tmishi”ni ifodalaydi: “yigirmanchi yillardagi suratlaringizni”. Bu birlik xalqning tarixiy tajribasi va falsafiy izlanishlarini aks ettiradi.
3. “Bepoyon osmon” hikoyasidagi “osmon” va “ota”. “Osmon” denotativ – “osmon qatlami”, madaniy – “bepoyonlik, taqdir va ozodlik”ni bildiradi. Oilaviy munosabatlarda “ota” leksemasi “hurmat va mas‘uliyat” stereotipini ochib beradi. Bu birliklar o‘zbek mentalitetidagi “oilaviy nasl davomi” va “ilohiy qismat” qadriyatlarini lingvomadaniy jihatdan ifodalaydi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, leksik birliklarning semantik komponentlarida madaniylik nafaqat konnotatsiya darajasida, balki kognitiv va axloqiy qatlamlarda ham mavjud. Eshonqul hikoyalarida ular jamiyatdagi inqiroz va milliy o‘zlikni saqlash vositasi sifatida ishlatiladi.

Xulosa

Leksik birliklarning semantik komponentlarida madaniylikning aks etishi lingvokulturologik tadqiqotning asosiy obyektidir. Nazar Eshonqul hikoyalari misolida ko‘rib chiqilganidek, kulturema leksemaning ajralmas qismi bo‘lib, xalqning mentaliteti va qadriyatlarini avloddan avlodga yetkazadi. Tadqiqot natijalari tarjima, leksikografiya va til o‘qitishda qo‘llanilishi mumkin. Kelgusida boshqa yozuvchilar ijodi bilan qiyosiy tahlilni kengaytirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Jumaniyozova D. Lingvokulturologiyaning tilshunoslikdagi ahamiyati // Бюллетень педагогов нового Узбекистана. – 2025.
2. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. – M.: Akademiya, 2001.

3. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining leksikologiyasi. – T.: Fan, 2006.
4. Eshonqul N. Qo'1 // kh-davron.uz, 2017.
5. Eshonqul N. Maymun yetaklagan odam // ziyouz.com, 2013.
6. Eshonqul N. Bepoyon osmon (hikoya matni va tahlillar) // tilvaadabiyot.uz va boshqa manbalar, 2024.
7. Usmanova Sh. Tarjimaning lingvomadaniy aspektlari. – T.: Fan, 2015.